

Egry Gábor

Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus
és regionalizmus között a két világháború közti Romániában és
Csehszlovákiában 1918–1944

MTA doktori értekezés tézisei

Politikatörténeti Intézet

Budapest, 2013

Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között a két világháború közti Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944

MTA doktori értekezés tézisei

1. Előzmények, szakirodalom, célkitűzés

A magyar kisebbségek történetére vonatkozó első feldolgozások a két világháború között keletkeztek. A folyóiratokban (pl. Magyar Szemle) megjelenő írások sorozatát követően nagyjából két évtizeddel az első világháború végét követően láttak napvilágot az első összefoglaló, értékelő és nem zszurnalisztikus munkák mind Csehszlovákiáról (Borsody István szerkesztésében), mind a Bánságról (Jakabffy Elemér és Páll György közös kiadványa). Az első bécsi döntést követően született meg a „hazatérő könyvek” műfaja (Jócsik Lajos, Szvatkó Pál, Ligeti Ernő, Tusa Gábor) és a romániai magyarság történetének első átfogó bemutatás (Mikó Imre). Valójában ekkor készült el Bíró Sándor művének első változata is a dualizmus kori román és a két világháború közötti magyar kisebbség helyzetének összehasonításáról is, noha csak évtizedekkel később adták ki. Ezeknek a műveknek a közös jellemzője az állapotfelmérés igénye, illetve – főként a területi revízió után született könyvek esetében – a Magyarországhoz való viszonyra is határozottan reflektálnak. Ugyanakkor szerzőik helyzete soha nem volt egyértelmű, a legtöbben a kormányzati szakapparátusban is dolgoztak, vagy legalábbis szoros kapcsolatban álltak ezzel a körrel, és a munkák egy része először szakpolitikai háttéranyagként született, esetenként a propagandát is szolgáló. Felhasznált források változatosak voltak, a sajtóanyagoktól a jogszabályokon és kémjelentéseken át a statisztikáig és a szociografikus megfigyelésig terjedtek.

A második világháborút követően a téma háttérbe szorult, megjelenítésére elsősorban a társadalmi haladást képviselő csoportok, politikai erők ábrázolásával nyílt lehetőség, ennek megfelelően előtérbe került a munkásmozgalom, valamint a visszaemlékezések. Újabb lökést a kutatásnak a Magyarságkutató Intézet megalapítása adott, az itt készült munkák már arra törekedtek, hogy a magyar kisebbségek történetének minden vonatkozását lefedjék. Ennek megfelelően a következő évtizedek, az időközben kialakult kisebbségi magyar kutatói hálózatot

is bekapcsolva, a kisebbségtörténeti kérdések sokaságára vonatkozóan hoztak új feldolgozásokat. A csehszlovákiai telepítések és telepesek kérdéséről (Simon Attila), a zsidóság önszerveződésén (Gidó Attila) és átalakulásán (Kovács Éva), a határváltozások társadalmi hatásán, a gazdasági szerveződéseken (Gaucsik István, Hunyadi Attila), a generációs váltásokon és esztétörténeti hátterükön (Bárdi Nándor, Horváth Sz. Ferenc), a magyar kormányzatok magyarságpolitikájának aprólékos bemutatásán (Bárdi Nándor), a transzilvanizmus regionalista dimenzióján (K. Lengyel Zsolt) át a végül két évtized múltán megszületett első magyar kisebbségtörténeti szintézisig (Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László szerkesztésében). Az említett munkák megközelítése és módszereik rendkívül változatosak voltak, alapvetően azonban a nacionalizmuskutatók modernizációs, a nemzetépítésre koncentrálnak irányzata határozta meg a szemléletüket. A magyar kisebbségek történetét alapvetően a (dualizmus kori domináns pozícióhoz kapcsolódó) nemzetépítő lehetőségek leépüléseként, veszteségek történeteként értelmezik, kulcsfogalmuk a kényszerközösség. Ebből következően azzal sem feltétlenül vetettek számot, hogy a kisebbségi közösség vajon miként ragadható meg a vizsgált tárgyaként, mennyiben tekinthető valóban közösségnek és társadalomnak.

Erre a problémára elsősorban a Közép- és Kelet-Európával foglalkozó nemzetközi kutatás reflektált, Magyarországon pedig a szociológia és az antropológia. Az utóbbi eredményei közül ki kell emelni Rogers Brubaker, Feischmidt Margit, Jon E. Fox és Liana Grancea kutatásait Kolozsváron a nacionalista politika és a mindennapi etnicitás kapcsolatáról. Könyvükben bemutatták nem csak az etnicitás működését mindennapi helyzetekben, hanem azt is, hogy a nacionalista politika hatása a mindennapi körülmények között korántsem annyira egyértelmű és automatikus, mint azt a nemzetépítés koncepciója feltételezi. Brubaker alapvető jelentőségű meglátása arról, hogy az etnikai csoportok (így a nemzet kapcsán is) különbséget kell tenni az etnikai vállalkozók által használt gyakorlati fogalom és az elemzésre alkalmas fogalom között. A kutató nem veheti adottnak a csoport létét abban a formában, ahogy azt a vizsgált szereplők értelmezik és megjelenítik, viszont a csoportot magát sem tekintheti homogén egésznek, amiből az is következik, hogy valójában nem férhet hozzá olyan jelenségekhez, mint egyéni önazonosság, csupán az erre vonatkozó reprezentációkat (bizonyos értelemben az identitáspolitikát), illetve az önazonosítás gyakorlatait (ha tetszik a mindennapi etnicitást) ragadhatja meg. Erre a meglátásra épül a szakirodalomnak az az egyre növekvő áramlata (többek

közt Pieter M. Judson, Jeremy King, Tara Zahra, Rok Stergar), amely a nemzeti közömbösség (national indifference) segítségével próbálja meg leírni azt a jelenséget, hogy az egyének mindennapi gyakorlatai folyamatosan és konzekvens módon eltérnek attól, amit a nemzetépítők elvárnának és a nemzeti önazonosságból következően természetesnek tartanának.

Munkám mindezekhez kíván hozzátenni azzal, hogy áttekinti a két világháború közötti csehszlovákiai és romániai magyar kisebbség történetét az identitáspolitika és a mindennapi etnicitás szemszögéből. Fő kérdéseim: (1) az identitáspolitikai szereplők lehetősége az összetett viszonyrendszer kihasználására saját identitáspolitika kialakítására; (2) az ebből kirajzolódó köztes változók és azok dinamikája a jól ismert nemzeti identitásváltozatokhoz képest; (3) az így kialakult közösségkép és viszonya a magyar nemzetről kialakított felfogáshoz; (4) az egyén cselekvési lehetőségei az identitáspolitikai gyakorlatokkal, mindenekelőtt az állami kategorizációval szemben; (5) az identitáspolitika szerepe és hatása a mindennapi etnicitásra, valamint az utóbbi befolyása az identitáspolitikára; (6) végül pedig az etnicitás működése a mindennapi társadalmi interakciók során. Mindez együtt kirajzolja nem csak a magyar nemzet értelmezésében a két világháború közötti időszakban bekövetkezett változásokat és magyarázatot kínál a revíziót követő anyaország-visszacsatolt területek konfliktusra, hanem ezen túl egyfajta társadalomtörténeti megközelítést is kínál „Trianon”-ra, vagyis a békeszerződés következményeinek differenciált bemutatását is segíti, a magyar történetírás „traumatikus fordulatának” kritikáját kínálja.

2. Módszerek, források

Az identitáspolitika fogalma önmagában meglehetősen tág, illetve túlságosan diffúz ahhoz, hogy kiindulópontként szolgáljon. Ha pusztán csak a nemzetről való beszédet, a nemzeti önazonosság mibenlétére vonatkozó megnyilvánulásokat tekintenénk identitáspolitikának (a nemzetépítés és Miroslav Hroch erre vonatkozó ABC modellje alapján ez lenne a helyzet), kezelhetetlenül sok szereplőt kellene elemezni. Ezért az identitáspolitika egy leszűkített meghatározását használtam az elemzéshez. Ez arra a felfogásra épül, hogy a politika alapvetően a közösség meghatározásáról, határának megvonásáról szól (Chantal Mouffe), ugyanakkor a két világháború közötti magyar kisebbségek kapcsán csak azt tekinti identitáspolitikának (vagy megengedőbb

módon csak azt tekinti a feltett kérdés szemszögéből elemzésre érdemesnek), ami mögött hatékony terjesztésre alkalmas intézmények vannak. Ez értelemszerűen a politikai és anyagi eszközökkel rendelkező csoportokat állítja előtérbe, mások csak annyiban kerülnek sorra, amennyiben az előbbiekre rájuk reagálva tesznek kísérletet identitáspolitikájuk formálására. Ugyanakkor a különböző szereplők (pontosabban akár belül is megosztott csoportok) viszonya még innen nézve is egyenlőtlen, a nemzetállami kormányok lehetőségei szükségszerűen jobbak, mint a kisebbségi vagy regionális eliteké. Az utóbbiak számára sokszor leginkább a nyilvánosság állt rendelkezésre, valamint kulturális szervezetek és intézmények. Ezek közül azonban csak azokat vettem számba, amelyek intézményesen vagy személyi kapcsolatokon keresztül kapcsolatban álltak a politikai, a magyar kormány esetében a szakpolitikai döntéshozókkal is.

Az identitáspolitikai törekvéseket nem egyszerűen relacionálisan, egy-egy alteritáspárt bemutatva elemeztem, hanem összefonódásukban, igaz a budapesti kormányzatot középpontba állítva. Mindezt egyfelől az indokolta, hogy az alteritáspárok használata szinte szükségszerűen leegyszerűsítette volna az értelmezést kétoldalú viszonyok sorozatára, vagyis jórészt elrejtene a kisebbségi és többségi regionális elitek szerepét és aktivitását. Másfelől azonban egyértelmű, hogy a magyar kisebbségek és a magyar nemzetfelfogás szempontjából Budapest szerepe kiemelkedő a korszakban. Ezzel együtt a viszonyrendszert Rogers Brubaker triadikus (lakóhely szerinti állam – kisebbség – etnikai állam) viszonyrendszeréből kiindulva vázoltam fel, hangsúlyozottan kiegészítve az általa meghatározott három mezőt egy negyedikkel, ami kisebbségi és többségi regionális eliteket, illetve regionalista diskurzusaikat jeleníti meg. Ezzel az összefonódó viszonyrendszer is sokrétűbb lett, noha eltekintettem az olyan, a kérdés szempontjából és egyébként is jelentéktelen viszonyok bemutatásától, mint például a csehek románokról alkotott képe.

Bár ennek a viszonyrendszernek a bemutatása jórészt nyilvános megszólalások alapján történt (hiszen nem a diplomáciai kapcsolatok finomságai érdekeltek, hanem az egymásról megjelenített kép és az önkép), már ennek az elemzéséhez is fontos levéltári forrásokat találtam a Népies Irodalmi Társaság, a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztályának anyagában, a Társadalmi Szervezetek Központjának dokumentumai és a Külügyminisztérium iratai között. Különösen az első három esetben volt lényeges, hogy a források betekintést nyújtottak abba is, mennyire magától értetődően törekedett a budapesti kormányzat a kisebbségi magyarok

önazonosságának befolyásolására, direkt identitáspolitikára, és ennek kapcsán milyen részletekbe menően meghatározták mit is jelentene magyarnak lenni.

Ez a kérdés meghatározó volt a kisebbségi közösségek egységes, a kisebbségi pártok révén történő megszervezésének terve kapcsán is, amit ismét csak az említett szervezetek iratanyagára támaszkodva lehet kutatni egyfelől, másfelől pedig a nyilvános megszólalásokat elemezve. Ugyanakkor az identitáspolitikai megközelítés mindkét esetben lehetővé tette, hogy a kisebbségi közösség mint az elemzés tárgya jellegével kapcsolatos problémákat kikerüljem, hiszen a közösségről alkotott kép szempontjából nem lényeges, vajon valóban egységes és társadalomként leírható csoportról volt-e szó?

Az állami kategorizáció és az egyének ezzel szemben mutatkozó cselekvőképességének feltáráshoz az államot nem egységes intézménynek fogtam fel, hanem az annak jellegére és működésére vonatkozó rivális elképzelések folyamatos küzdőterének (Sheehan és Jessop). Ebből kiindulva a kategorizációs gyakorlatok (esettanulmányaim az 1930-as népszámlálás, irredenták nyilvántartása és a magyar közalkalmazottak nyelvvizsgálja Romániában, kisebbségi magyar fiatalok találkozásai Magyarországgal) különbségei, amelyeket éppen az egyénnel megvalósult interakció fed fel a maga teljességében, ezt a sokszínűséget mutatja meg. Egyúttal pedig arra is lehetőséget ad, hogy a lehetséges és megvalósult egyéni viszonyulásmódok tartós és pillanatnyi motivációit is felmérjük, hiszen a források sokszor elmosódó körvonalú fogalmait, definícióit az egyes interakciók töltik meg változó tartalommal, azok szándékolt értelme is csak így tárható fel. Ez utóbbiak kapcsán különösen lényeges volt Victor Turner társadalmi dráma fogalma, ami az etnikai alapú mobilizációt, és annak korlátait is megragadhatóvá tette úgy, hogy az interakciók sokféleségét is képes értelmezni.

Mindehhez a források jelentős része már romániai levéltárakban lelhető fel. A bukaresti Nemzeti Levéltárban a rendőrség, a csendőrség, a Miniszterelnökség, a Propagandaminisztérium, a Belügyminisztérium iratait kutattam, a megyei levéltárakban (Temes, Maros, Kovászna, Brassó, Kolozs megyében) a megye közigazgatás, a rendőrség, csendőrség dokumentumait. A magyar levéltári anyagok közül a Népies Irodalmi Társaságé emelhető ki, itt találhatóak azok a dokumentumok, amelyek lehetővé tették a Magyarországon tartózkodó kisebbségi magyar fiatalok élményeinek és identitáspolitikai hatásuknak az elemzését. Végül a népszámlálási

panaszok egy részét a sajtó közölte, másik részét pedig Seres Attila gyűjtéséből használhattam, először még publikálatlan formában.

A vizsgálat harmadik szintje a mindennapi etnicitás elemzése, és egyelőre csupán aszimmetrikus összehasonlítása volt Románia és Csehszlovákia esetében. Módszertani szempontból talán ez volt a legizgalmasabb mindegyik közül, hiszen egy jól bejáratott szociológiai megközelítést próbáltam történeti forrásanyagra alkalmazni, anélkül hogy abból a legfontosabbat, az interjúkat és résztvevő megfigyelést reprodukálhattam volna. Kiindulópontom ebben az esetben is Brubaker és társai kolozsvári kutatása volt, az általam feltárt források értelmezését és rendszerezését azonban egy másik, azzal szorosan összefüggő tipizálás alapján végeztem el. (John Fox és Cynthia Miller-Idriss.) Ennek oka elsősorban az, hogy a felhasznált forrásokban megjelenő esetek szinte kivétel nélkül valamilyen konfliktus nyomán váltak láthatóvá, azonban az eredeti tipizálásnak ez csak egyetlen eleme. Ha tehát ahhoz ragaszkodtam volna, akkor ezzel leszűkítem az értelmezés lehetőségeit is. Ezzel szemben az általam átvett felosztás egyszerűen az etnicitással összefüggő mindennapi cselekvés társadalmi funkciója felől közelíti meg a kérdést, ennek tükrében pedig lényegtelen, hogy végső soron miért válik az láthatóvá a forrásokat létrehozók számára.

Bár szerencsére a mindennapi etnicitás vizsgálata kvalitatív, vagyis statisztikailag nem kell érvényesnek lennie, a megfelelő források kiválasztása ettől nem lesz egyszerűbb. Ahhoz, hogy az etnicitás jelentéséhez, társadalmi funkciójához közelebb kerüljünk, olyan iratokra van szükség, amelyek különböző szemszögből számolnak be valaki által etnikusnak tartott eseményekről. Szerencsére a különböző hatósági eljárások, bírósági perek anyaga éppen erre ad lehetőséget, ezek tükrében pedig a sokkal egyoldalúbb dokumentumtípusok (pl. a rendőrségi vagy közigazgatási jelentések) is kontextualizálhatóvá, tipizálhatóvá válnak. Az alsóbb szintű közigazgatás tevékenysége során elképesztő számú olyan esettel foglalkozott, amelyek jelentéktelen, mindennapi és ismétlődő esetekről számoltak be. Ezek jól megmutatják az etnicitás társadalmi jelentőségét, szerepét és működését, anélkül, hogy ehhez a kisebbségi csoportot megint csak társadalomként kellene felfogni, megint csak elkerülhetővé téve tehát az elemzés tárgyának jellegéből adódó, már említett csapdát.

Mindehhez Románia esetében a már említett levéltári anyagokat használtam fel. Az eredmények kapcsán persze óhatatlanul felmerül azok reprezentativitásának kérdése, vajon nem a kivételes

eseteket próbálom általános érvényűnek beállítani?. Statisztikai értelemben természetesen nincs szó reprezentativitásról, az anyag eleve nem teljes. Ugyanakkor kutatásaim során lényegében minden erdélyi megyéből találtam felhasználható eseteket, a mindennapi etnicitást tehát változatos társadalmi körülmények között vizsgálhattam. A vizsgált jelenségek nem korlátozódtak egy-egy szűk régióra, nem valamely jól meghatározott egyedi társadalmi háttértől függtek, vagy egy-egy személyhez kötődtek. A jelenség és tipikus megjelenési módjai ebben az értelemben általánosan jellemzőek voltak Romániára, ami természetesen nem azt jelenti, hogy az etnicitáshoz kapcsolódó minden interakció hasonló módon zajlott volna le. Csehszlovákiára vonatkozóan számos olyan feldolgozás állt a rendelkezésemre, amelyik hasonló kérdéseket vizsgált, ha nem is feltétlenül mindenre kiterjedően. (Miroslav Michela, Juraj Benko, Elena Mannová munkái.) Ezek a kérdés bizonyos vonatkozásait már rendszerezetten mutatták be, bár kérdéseik nem mindig egyeztek meg az enyéimmal. Segítségükkel, valamint a magyar levéltárakban fellelhető jelentések használatával nyílt lehetőség arra is, hogy a két országra jellemző viszonyokat összevegyem egymással, ami azonban nem teljes értékű összehasonlítást jelent.

3. Eredmények

Módszertani szempontból a legfontosabb eredmény, hogy munkám demonstrálja miként alkalmazható történeti forrásanyagra a mindennapi etnicitás kutatása. A megfelelő forrástípus, a kellő számú eset és a vonatkozó szociológiai modellek alkalmazása lehetővé teszi, hogy kellő mélységben feltárjuk a jelenséget. Eközben a nemzeti közömbösség új, helyzetfüggő értelmezését is kínálja. Eszerint a közömbös viselkedés nem az önazonosság hiányát jelzi, hanem az adott helyzetben az önazonosítás hiányát, ami akár a következő pillanatban megváltozhat.

A könyv első része a magyarokról és szomszédairól alkotott képzetek és önképek és változását tekinti át, valamint azt, hogyan vált politikailag dominánssá az egységes kisebbségi közösség eszméje és az ennek megfelelő nemzetfelfogás Magyarországon. Az első világháború vége és Magyarország összeomlása elsősorban a magyar nemzeti közösség elhatárolásában jelentős szerepet játszó (szignifikáns) ök-csoportok számának kibővülésében és belső átalakításában hozott változásokat. Új csoportként jelentek meg a csehek, míg a románok esetében az erdélyiek

helyett az ókiráltságbeliek és azok vélt tulajdonságai váltak lényegessé. Ez kölcsönös volt, a magyarok korábban nem szerepeltek a csehek mentális térképén, és a románok is csak az erdélyi román elit által közvetített képet tették magukévá. Ennek megfelelően a szlovákok és az erdélyi románok köztes helyzetbe kerültek, és új szereplőként megjelentek a kisebbségi magyar közösségek is, akik esetében a nemzeti csoport még adottnak tűnt, de a csoportnak tulajdonított tulajdonságok már korántsem voltak magától értetődőek.

A viszonyrendszerben bekövetkezett jelentős változás ellenére az önképek és másikról alkotott képek nem változtak igazán jelentős mértékben. A 19. században kialakult sztereotípiák határozták meg a régi ők-csoportok képét (ide értve a szlovákokat is), az újak esetében pedig vagy a korábban azokkal érintkező csoportok körében kialakult elemeket vették át (a cseh magyarságdiskurzusban a feudális, oligarchikus, elmaradott Magyarország képe éppen úgy meghatározó volt, mint a románban), vagy az önkép kulcsfontosságú részének rendelték azt alá. Ez utóbbi történt az újonnan kialakuló magyarországi cseh diskurzusban, amelyik a magyarság minden szomszédjával szemben meglévő civilizációs fölényének alapvető jelentőségű képzetének ugyan nem felelt meg (hiszen polgárosult, modern, fejlett nemzet volt) ám azzal, hogy a cseheknek erkölcsstelennek (vallástalannak, a keresztény magyarsággal ellentétben „liberálisnak, baloldalinak és imperialista gyarmatosítónak) tételezték mégis sikerült fenntartani a magyar kulturális fölény képzetét.

Ezen csak a szlovák, erdélyi román és kisebbségi magyar diskurzusok ütöttek rést, legalábbis a területi revízióig. Rezeknek az újonnan formálódó identitásdiskurzusoknak a legfontosabb jellegzetessége szituacionalitásuk, helyzetfüggőségük volt. Különböző elemek elfogadásával vagy elvetésével lehetővé tették, hogy képviselőik a saját csoport határát meglehetősen szabadon mozgassák el az ők-csoportok felé. Így a szlovák identitásdiskurzus – amennyiben a csehekkel szemben formálódott – képes volt felhasználni a magyarokkal közösnek láttatható vallásosságot, elsősorban katolicizmust, vagy a közös oszmánellenes harcokat. Az erdélyi románok, elsősorban a görög katolikus nemesi milióból érkezők, a magyar nemességet szabadságként, a magyar vármegyei rendszert megvalósult közigazgatási autonómiaként jeleníthették meg a centralizáló állammal szemben, különösen akkor, amikor az erdélyi románok felszabadításáról folytak viták. Ilyen helyzetben még az is elhangozhatott Alexandru Vaida Voevod miniszterelnök szájából,

hogy őt nem kellett felszabadítani, mert egész életében szabad volt – és itt részben magyar nemességére utalt, azonosulva a máskor oligarchikusként, ázsiaiként megjelölt csoporttal.

Hasonló jelenségek kisebbségi magyar oldalról is megfigyelhetők voltak, nem csak az általam definiált módon értett identitáspolitikában csupán a harmincas évek végén szerepet kapott transzilvanizmus esetében. A románok sikeresnek vélt dualizmus kori társadalomszervezése, vagy Románia Magyarországhoz képest egyenlőbbnek (demokratikusabbnak) tűnő társadalma akár azonosulást is kiválthatott még az identitásdiskurzusban is.

Az identitáspolitika másik, belső dimenziójának fontos része volt nem csak az önkép, hanem a közösség ideális, autentikus, vagy csupán legmegfelelőbb belső szerkezetére vonatkozó elképzelések csokra is. A magyar kisebbségek esteében ez annál is inkább fontos volt, mert a nemzetállam eltűnésével a nemzetépítés állami lehetőségei is beszűkültek vagy lényegében megszűntek, nem véletlen, hogy állam és a nemzeti alapon szervezett, az államot a nemzetépítésben helyettesítő társadalom viszonya kiemelt fontosságú kérdéssé vált az identitáspolitikai diskurzusban is. A kérdés kapcsán a legizgalmasabb azonban a magyarországi szakpolitika aktív beavatkozása mind az identitáspolitikai diskurzus alakításába, mind a gyakorlati társadalomszervezési kísérletekbe. Az eszmék, tervek, közösségképek átmenetei, átvételek és visszahatásuk ők és mi előbb vázolt viszonyrendszerében ilyen módon kifejezetten konkrét politikai tartalmat is kapott, tulajdonképp szakpolitikává téve az identitáspolitikát.

A nemzeti egység témája Magyarországon is kiemelkedő jelentőségű volt, nem kis részben a világháború és persze a rákövetkező összeomlás hatására. Ennek megfelelően a kormányzat politikai diskurzusában és a szakpolitikában is kulcsfontosságú szerepet kapott, értelmezése azonban folyamatosan változott. Mindenekelőtt az egységgel azonosított társadalomszervezet és az egyes társadalmi csoportok szerepének, nemzeti jelentőségének megítélése különböztette meg egymástól az egymást követő politikai hullámokat. Bethlen István számára kétségtelenül a középosztály jelentette a legfontosabb nemzeti csoportot, míg a katolikus szociális gondolkodás alapján állók harmonikus, de hierarchikus társadalomképében az idegenek kizárása kapott szerepet. Ez utóbbi fontos eleme volt a fajvédők társadalomfelfogásának is, ők azonban ezt kiegészítették a parasztság nemzeti idealizálásával, nemzeti öntudatra ébresztésének programjával. A harmincas évek első felében, Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején ez politikai párton keresztül megvalósuló egységes társadalomszervezés igényével is kiegészült,

immár markánsan antiliberális, antiindividualista irányba fordulva. Imrédy Béla számára a szociális reformok jelentették a legfontosabb feladatot, ebben a katolikus szociális gondolkodásból merített, viszont a szellemében megújult, ezért áldozatot is vállaló középosztály szerepét Bethlenhez hasonlóan látta, miközben az idegenek látott csoportok kizárását is sürgette. Teleki Pál társadalmi reformprogramja hasonló volt, harmonikus közösséget képzelt el, amelyben azonban a középosztály „szolgálja” a népet, saját személyes áldozatvállalása mellett pedig a nemzeti szelleművé tett népből biztosítja utánpótlását. Ezzel együtt pedig határozottan fellépett az idegenek látott csoportok kizárása érdekében is.

A kisebbségi közegben kezdetben a magyarországi diskurzushoz hasonló elképzelések fogalmazódtak meg, amit Csehszlovákiában újdonságként kiegészített a magyar és szlovák közösséget keresztényszocialista alapon összefogni kívánó OKP elképzelése egy harmonikus, de tagolt és antiindividualista közösségről. A Magyarországhoz való viszony, a rivális politikai szervezet kísérlete az együttműködésre a csehszlovák pártokkal végül fellépésre készítette Budapestet. Bár a magyar kormány kezdetől fogva a csehszlovákiai magyar pártok egyesülését szorgalmazta a nemzeti egység jegyében, ez csak 1936-1937-ben sikerült. Addig az OKP elnökének személye révén befolyásolták a párt identitáspolitikai diskurzusát is. Szüllő Géza inkább a hagyományos, Bethlenével és a századelő keresztényszociális eszméivel rokonítható elképzelést képviselt, utóda Esterházy János már a Magyarországon is egyre meghatározóbb új katolikus reformeszmék jegyében lépett fel a kisebbségi közösség egysége érdekében, Csehszlovákiát azonban lényegében elutasította. Az egységes magyar párt egyúttal társadalomszervező erőként határozta meg önmagát, közösségképe azonban inkább hierarchikus maradt, sőt, a társelnök, Jaross Andor kifejezetten felülről irányított közösségben gondolkodott.

A társadalmi átalakulás gondolata Erdélyben is jelen volt, képviselői (Kós Károly és a Magyar Néppárt) azonban hamar perifériára szorultak. Itt a társadalom átszervezésének eszméjét a budapesti szakpolitika jelenítette meg és ösztönözte a szereplőket. A húszas évek végének új generációja kellett ahhoz, hogy az új társadalom igénye itt is alakot öltsön, és a harmincas évek végére, a népszolgálati eszme formájában már a kisebbségi szerveződést, a királyi diktatúrában működő Magyar Népközösséget is meghatározza.

Ennek keretében már az az új generáció töltötte be a legfontosabb pozíciókat, amelyik kezdetben az elit régi generációjával szemben lépett fel. A magyar kormány azonban kompromisszumra

készítette a feleket, megszelídítve a fiatalokat, cserébe fokozatosan átengedve számukra a kisebbségi intézmények vezetését. Az 1940-ben megalakult Erdélyi Pártnak már ez a csoport adja a gerincét. A generációs probléma Csehszlovákiában is megjelent csakúgy, mint a népszolgálati eszme, itt azonban az új generáció képviselői részben baloldalra indultak, ami a magyar kisebbségi közösségből való kizárásukat vonta maga után, részben pedig csak a kisebbségi intézmények perifériáján integrálták őket. Ezzel szemben az ún. aktivista, Csehszlovákiát támogató magyar politikai pártok egy olyan identitásdiskurzust képviseltek, nem is sikertelenül, amelyik a csehszlovák republikánus identitásdiskurzust magyarította, vagyis a kisebbségi magyarságot egy szocialista, haladó, az oligarchikus és irredenta Magyarországgal szembenálló közösségként jelenítette meg. Ugyanakkor ez az identitásdiskurzus olyan mértékben elvetette a magyarországi magyarság fontos jellemzőit, mindenekelőtt a népszerű középosztályi kultúrát, és olyan mértékben támaszkodott a modernista, Magyarországon periférikus kulturális termékekre, ami már megkérdőjelezte, hogy vajon magyarnak tekinthető-e még.

Mindkét kisebbségi közösség identitásdiskurzusának kulcsfontosságú eleme volt az a felfogás, hogy a kisebbségi korszak társadalmi átalakulása közelebb hozta a közösség egységét. Az előjogokat, társadalmi válaszfalakat lebontották, a meggyengült magyar középosztály egyfelől a nép felé fordult, hogy nemzeté nevelje, másfelől helyét a népből felemelkedő és nemzeti érzelművé lett személyek vették át. Ez a felfogás, összeérve a magyarországi társadalmi reformeszmékkel és a harmincas évek európai változásaival, mindenekelőtt az integrális, befelé forduló és egységes nemzeti társadalomban gondolkodó politikai irányzatok, köztük a faszizmus térnyerésével, megteremtette az alapját annak, hogy a kisebbségi magyar közösségeket a korszellemből szükségszerűen következő antiindividualista, társadalmilag tagolt, de politikailag egységes, harmonikus nemzeti társadalmat létrehozó nemzeti megújulás úttörőinek tekintsék. Mindez szembeállítható volt a magyarországi társadalmi különbségekkel, langyos nemzeti érzelmekkel és főként a visszacsatolás után a kormány centralizációs politikájával. A regionalizmus tehát az autentikus nemzeti lét eszméje révén jelent meg, miközben a magyar politikusok is rámutathattak, hogy a kisebbségi közösségek jelentik a társadalmi reform útját. Így aztán Csehszlovákiától visszacsatolt területeken működő Egységes Magyar Párt lett Imrédy Béla pártja abban az értelemben, hogy a már megvalósult társadalomszervezés modelljeként mutathatta be, nem véletlen, hogy a párt vezetője, Jaross Andor követte Imrédyt politikai útján

1940 után is. Teleki Pál számára pedig az Erdélyi Párt jelentette azt a politikai szervezetet, amelyik az ő valódi elképzeléseit nem csak képviselte, hanem már meg is valósította.

Ezzel párhuzamosan, illetve bizonyos mértékig ezzel összefonódva zajlott az identitásdiskurzus hasonló irányú átalakulása Romániában és Csehszlovákiában a többség körében is. Romániában végül egy hasonló közösségfelfogás vált dominánssá a királyi diktatúra alkotmányos rendjében, ami arra ösztönözte a kisebbségi új generációt, hogy saját identitásdiskurzusát az önmagukat autentikus módon megszervező nemzetek szükségszerűen konfliktusmentes egymás mellett élésre hangolja. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az erdélyi román regionális elit identitáspolitikája is ebbe az irányba fordult, az erdélyi románokat a regáti románokkal szemben az igazi románokként, Iuliu Maniut pedig a nemzettel transzcendens módon összeforrott egyedüli vezetőként megjelenítve. Csehszlovákiában viszont ez a közösségfelfogás mindenekelőtt a Szlovák Nemzeti Párt közegében nyert teret, és ez lett az 1939-ben kikiáltott Szlovák Köztársaság alkotmányának is az alapja, kétségtelenül befolyásolva a magyar kisebbségi identitáspolitikát is. Az önmagukat organikus és autentikus módon megszervező nemzetek egymás mellett élésének eszméje azonban itt még a húszas évek elejének OKP által hirdetett „keresztény internacionalizmusából” eredt.

A területi revíziót követően mindkét esetben felszínre törtek Magyarország és a kisebbségek különbségeiből fakadó feszültségek, amelyek regionalista jellegű törekvésekhez vezettek, és ezek az identitáspolitikában is szerepet kaptak a felvidéki és erdélyi szellem eszméjével. Ezek lényegében a kisebbségi korszak társadalmi átalakulását és demokratikus tapasztalatait tették a kisebbségi közösség önazonossága alapjának, szembe állítva a magyarországi viszonyokkal. Intézményesülni azonban ez csak Erdélyben tudott, az Egységes Magyar Pártot a kormánypárt sikerrel beolvasztotta. Mindez nem volt független attól, hogy az erdélyi regionális elit a magyar nemzeti történelem által is elfogadott külön hagyományra támaszkodhatott, és ehhez megfelelő intézményekkel is rendelkezett, míg a szlovákiai magyarok egységes regionális közösséggé csak 1918 után váltak.

A könyv második része az állami kategorizáció gyakorlatait és az egyének ehhez való viszonyát mutatja be néhány esettanulmány segítségével. Az első esettanulmány a Magyarországra látogató erdélyi fiatalok tapasztalatait, és azok identitáspolitikai hatását mutatja be. Ebben az esetben a kategorizáció ott jelentkezik, hogy a szereplőket a magyar kormányzat erre szakosodott

hivatalnokai válogatták ki, magyarországi tartózkodásuk célja a megfelelő, tehát a magyarországgal kompatibilis, ezért a revíziót elősegítő nemzeti önazonosság megerősítése volt. A résztvevők főként ahhoz az új kisebbségi generációhoz tartoztak, amelyik a népszolgálati eszme hatására az új közösség megteremtését tűzte kicélul, és éppen ez vezette a magyar kormányzatot arra, hogy megkísérelje integrálni őket a fennálló keretek közé. Magyarországi tartózkodásuk, az ehhez nyújtott segítség, illetve bevezetésük az elit körébe, annak a kompromisszumnak is része volt, amelynek végén átvehették a kisebbségi szervezetek és intézmények vezetését. Egyúttal személyükben – tekintettel családi hátterükre – a történelmi középosztály megerősítésére is lehetőség nyílt.

A látogatók köre magába foglalta még a szociális szférából és az oktatásból nyári tanfolyamokra érkezőket, a célkitűzés az ő esetükben is hasonló volt. Középiskolai tanárok, szociális gondozónők, lelkészek, egyetemi hallgatók, tudományos kutatók érkeztek, az előbbi két csoport esetében főként a Székelyföldről, az utóbbiak pedig elsősorban Kolozsvár környékéről. Útjuk minden részét ellenőrizték, a kiválasztásban kulcsszerepet játszottak a magyar kormány szakpolitikusaival jó viszonyt ápoló kolozsvári értelmiségiek, csak az ő ajánlásukkal lehetett útra kelni. Magyarországon egy kijelölt helyen laktak, a nyári tanfolyamokra érkezők minden percét beosztották, minden lépésük azt szolgálta, hogy megismerkedjenek a hagyományos, tizenkilencedik században létrejött nemzeti kultúrával és aztán otthon ezt adják tovább. Az egyetemi ösztöndíjasok mozgása szabadabb volt, ők azonban elsősorban szakmai tevékenységet folytattak.

Tapasztalataik ezzel együtt egy irányba mutattak, Magyarország szinte egyöntetűen csalódást jelentett számukra. Személyes tapasztalataik távolságot, idegenséget sugalltak, a magyarországiak rendre értetlenül figyelték őket, nem ritkán pedig ellenségesen, saját jólétüket, munkájukat féltve tőlük. A magyarországi társadalmat szélsőségesen egyenlőtlennek, hierarchikusnak, kasztrendszernek tartották, és nem függetlenül egyéni idegenségérzésüktől a magyarországiak nemzeti öntudatát gyengének. Ebből következően nem csak saját kisebbségi magyar közösségüket érezték igazibb, autentikusabb magyarnak, hanem még a többségi románokat is jobb példának. Az ő egyenlőbb, ebben az értelemben demokratikusabb világukból még a negatív jelenségeket is többre értékelték, a korrupcióban például a nemzeti tőkefelhalmozást látták. Ennek megfelelően az utazásukat megelőző várakozást csalódás követte,

az idealizált Magyarország képük szélsőségesen negatívvá vált, hirtelen nem csak önmagukat tekintették autentikusabb magyarnak, de még a nemzeti ellenség románokhoz is közelebb érezték maguk, teljes mértékben átalakítva a nemzeten belüli viszonyrendszert. Mindez aztán az első részben ismertetett identitásdiskurzusokban is helyet kapott.

Ezzel szemben a Csehszlovákiából érkezők más közegben mozogtak, az ő tartózkodásuk nem elsősorban kormányzati program eredménye volt, hanem személyes döntés. Társadalmi hátterük is különbözött, alsó-középosztályi és munkás vagy paraszti, falusi környezetből érkeztek. Magyarországon nagyrészt saját köreikben mozogtak, kívülről tulajdonított identitásuk azonban jelentős mértékben megváltozott a húszas évek elejéről a harmincas évek végére. Kezdetben inkább a folklorisztikus és irodalmias felvidékiség képviselőit látták bennük, a harmincas évek végén viszont már a felvidéki szellem és ezzel az igazi magyarság reprezentánsait. Személyes életútjuk miatt – nagy többségük Magyarországon maradt és nem értelmiségi pályát választott – ennek nem sok hatása volt a csehszlovákiai magyar kisebbségi identitáspolitikára.

Az hivatalos állami etnikai kategorizáció legismertebb esete a népszámlálási adatfelvétel. Ez arra az axiómára épül, hogy az egyéni nemzeti hovatartozása objektív módon megállapítható, leszűkítve azt egyetlen önazonosságra. Általában az anyanyelvet vagy a legjobban beszélt nyelvet tekintették az adatfelvétel kiindulópontjának, de éppen az 1930-as román népszámláláson külön rákérdeztek anyanyelvre és nemzetiségre is. Mivel a nemzeti mozgalmak vezetői már 19. század óta a népszámlálási adatoktól várták nemzetük létszámának, területi kiterjedésének igazolását, ezért az adatfelvétel általában zajos kampány kísérette. Ez nem csak a megszámláltakat akarta befolyásolni, célja volt a vélt visszaélések nyilvánosságra hozatala, és az adott esetben kedvezőtlen eredmények megkérdőjelezése is.

Nem volt ez másképp Csehszlovákiában és Romániában sem. Az állami propaganda ugyan a népszámlálás lebonyolításának szakszerűségét emelte ki, de a nyilvánosságból mindenki értesülhetett arról, milyen fontos a románok, magyarok, zsidók, németek lélekszámának pontos rögzítése. A propaganda célpontja általában néhány a nyelv révén nem vagy nehezen megragadhatónak tartott csoport volt. A zsidók mindkét országban, Romániában ezen kívül az elmagyarosítottnak vélt svábok és a görög katolikusok. Róluk és a zsidókról úgy tartották, hogy ők jogi értelemben sem vallhatják magukat másnak, mint zsidónak vagy romának.

A népszámlálás lebonyolítását érintő panaszokból – ezek közzététele Csehszlovákiában a lebonyolítással párhuzamosan történt, és egyértelműen a népszámlálási kampány részét is képezte – meglehetősen jól kirajzolódik mind az állami besorolás, mind az egyéni reakciók és azonosulási formák egy olyan helyzetben, amikor mind az állam, mind a nemzeti aktivisták le akarták szűkíteni az önazonosságot egyetlen, kizáró jellegű kérdésre. Ugyanakkor az is látszik, hogy az állam nevében fellépő számlálóbiztosok nem feltétlenül hivatalos elvárásoknak feleltek meg. Az állam által alkalmazott hivatalos meghatározás viszont sokkal rugalmasabbnak és befogadóbbnak bizonyult, mint a kisebbségieké, az előbbi szinte bármiben képes volt felismerni a nem magyar etnicitás jelét, az utóbbi, noha szándéka szerint befogadó lett volna, végső soron a nyelvhez nyúlt vissza és természetesen kizárólagosnak látta annak jelentőségét. Eközben viszont az érintettek egy jelentős része vagy valójában közömbös volt a kérdés iránt, vagy igen egyedi attribútumokra hivatkozott, például az állampolgárságra, egy magyar feliratos szelemenre, régi cserépedényekre, mint nemzeti hovatartozása bizonyítékára.

Összességében a népszámlálási visszaélések nagyságrendje sokkal kisebb volt, mint általában vélték. A nemzeti önazonosság homogén kategóriáját pedig az érintettek meglehetősen sokszínű tartalommal töltötték fel, anélkül, hogy jelentős részük számára ez a kérdés akkora jelentőséggel bírt volna, mint azt a nemzeti aktivisták remélték vagy elvárták. Bár Csehszlovákiában a munkás és paraszti közegekben is kimutatható az a határozott nemzeti fellépés, ami Romániában inkább a középosztályi közeget jellemezte, nem véletlen, hogy az állam képviselői, de főként a kisebbségi identitáspolitika szereplői a népszámlálást társadalmi drámának szerették volna láttatni, ezzel kikényszerítve a végső azonosulást a közösséggel. Ez azonban ekkor még nem volt igazán sikeres, akik esetében a nemzeti önbevallás „természetes volt nem igazán jelentkeztek gondok, az említett csoportok esetében viszont a magyar nemzetiségi önbevallás elmaradt a várakozásoktól.

Kevésbé megragadható az állami besorolás tartalma abban az esetben ha nem nyilvános formában történt, vagy ha egy látszólag rögzített meghatározás tartalma válik bizonytalanná. Az előbbire példa az irredenta fogalma és az irredenták nyilvántartása a román állambiztonsági szervek részéről, az utóbbira a romániai kisebbségi tisztviselők 1934-1935-ös nyelvvizsgálói.

Bár a kétféle kategorizáció látszólag más társadalmi csoportot célozott meg, az irredenták nyilvántartásának egyik fontos tanulsága éppen az, hogy a román állam képviselői számára a

magyarság alapvetően a szabad pályákon működő középosztályt és az elitet jelentette. A nyilvántartásban alig szerepelnek parasztok és munkások. Ez persze teljes értékben megfelelt annak a középosztály-központú közösségfelfogásnak is, ami a magyar és bizonyos értelemben a román identitáspolitikát is jellemezte. A nemzeti csoport lényegében a nemzetépítők csoportjával volt azonos. Ez a középosztályi csoport viszont – ha nem is személyében, de társadalmi háttérét tekintve – nagyrészt megegyezett a kisebbségi tisztviselők csoportjával, akik szintén a széles értelemben vett középosztályba tartoztak.

Az irredenta fogalmának leszűkítéséhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a fogalom látszólagos egyértelműsége a gyakorlati használatban teljességgel eltűnt, egyszerű gumifogalommá vált, ami mindent és semmit jelenthetett, a használója szándéka szerint. Ez természetesen teret nyitott az önkényes használatnak, csak hogy nem csupán egy irányba. Ahol a helyi román elit tagjai és a magyarok közt jó viszony alakult ki, és ez elég gyakran így történt, ott éppen az ő érdekében használták ki a fogalom rugalmasságát. Bár az irredenta minősítéstől (ami ebben a formában nem sokkal jelentett többet, mint azt, hogy valaki magyar középosztálybeli, vagy valamikor bármilyen okból erőszakkal lépett fel) soha nem lehetett megszabadulni, következményei sokkal inkább függtek az illető társadalmi kapcsolatrendszerétől, mint az állambiztonság paranoiájától. A következmény persze leginkább az volt, hogy a hivatalos irredentaellenes diskurzus mellett, helyben, az ehhez kapcsolódó állami gyakorlat rendkívül változatos lehetett a helyi társadalomtól függően.

A kisebbségi nyelvvizsgák esetében a nyelvtudást az állammal való azonosulás jeleként fogták fel az egyik oldalról, a másik oldalról pedig a magyar nemzeti önazonosság számára problémás jelenségként. A vizsgázók nemzeti hovatartozása lényegében megváltoztathatatlan maradt, de az már rajtuk múlt, miként reagálnak erre a helyzetre. Milyen elvárásokat feltételeznek, milyen módon jelenítik meg tisztviselői lojalitásuk és kisebbségi mivoltukat?

A vizsgák során a domináns önazonosítás a tisztviselői lojalitás hangsúlyozása, az etnikai jegyek jelentőségének kisebbitése volt. A tisztviselői lojalitás viszont nem csupán a nyelvtudást jelentette – annál kevésbé, mert az a vizsgázók esetében ritkán felelt meg az elvárásoknak – hanem az állam modernizáló céljaival való azonosulást, illetve az állami tisztviselők középosztályi életmódjának megfelelő életvitelt. Ezért cserébe a kisebbségi tisztviselők is számíthattak társaik szolidaritására, ami a nyelvvizsgák utóéletében is szerepet játszott.

A bukaresti kormány ugyanis menet közben a tisztviselők hátrányára változtatott az értékelés szabályain, a kormány megyei képviselői, a politikai kinevezettnek számító prefektusok viszont mindent megtettek azért, hogy elszabotálják az új értékelést, és végül változatos technikákkal tisztviselők százait, talán ezreit mentették meg az eltávolítástól. Sőt, azok egy részét is megtartották állásukban, akik még az eredeti elbírálási mód alapján is eltávolításra kerültek volna. Bár a kisebbségi tisztviselők ettől még periferikus csoport maradtak, több ezres csoportjuk és sikeres betagozódásuk a köztisztviselők testületébe, valamint román társaik és feletteseik tettekben megmutatózó segítőkészsége ismét csak azt mutatja, hogy az állam nemzetiesítő retorikája ellenére lehetséges volt informális módon helyet találni annak keretei között. A vizsgázók nyelvtudása pedig egyértelműen arra utal, hogy ez azzal is együtt járt, hogy az állam saját – például a nyelvhasználatra vonatkozó – szabályainak sem szerzett érvényt minden körülmények között.

A kötet harmadik része a mindennapi etnicitás vizsgálatára vállalkozik, Ezen belül bemutatja a nemzeti beszédmód jelenlétét és szerepét a mindennapokban, a nemzet rendkívüli és mindennapi megjelenítését, előadását, ide értve a nyelvi tájkép változását is, a nemzeti jellegű fogyasztást. A nemzeti alapú választást viszont csak röviden vizsgálja, mivel ez leginkább az intézményes – és ezért a hivatalos identitáspolitikához kötődő – körre korlátozódott.

A nemzeti beszédmód meglehetősen elterjedt volt a mindennapokban is, akár a hivatalok, akár a magánemberek megnyilatkozásait nézzük. Jól látszik azonban ennek a tudatos használata egyéni, de korántsem nemzeti célok elérésére, és az is, hogy az állam valójában magának tartja fenn mikor legitim és mikor nem ez az érvelésmód. Számos esetben az állami tisztviselők elutasítják a nemzeti beszédmódot, köztisztviselői szolidaritásra, a zavartalan és szakmai működésre hivatkozva. Az is fontos megállapítás, hogy a nemzeti beszédmód, sokszor a bukaresti állami szervek részéről is, az erdélyi viszonyokban való tájékozatlanságot jelzi, például amikor a régióban elfogadott, az Ókirályságban nem létező intézmények – önkéntes tűzoltóság – románosítását követelik a helyiektől, akik ezt visszautasítják vagy elszabotálják.

A nemzeti beszédmód tehát legalább annyira a tudatos alkalmazkodás, mint az átélt azonosulás jele. Ezzel együtt ezen belül a legkönnyebb megragadni az identitáspolitikai diskurzus hatását, akár a kisebbségekről való beszédben, akár az erdélyi és regáti románok közti különbségeket finoman vagy határozottan etnicizált módon megjelenítő beszédmódban.

A mindennapi etnicitás mindegyik típusa kapcsán kimutatható, hogy a két évtized folyamán magán és közélet határai eltolódnak. Nem csak az állam, hanem a nemzeti kisebbségek képviselői is egyre több szférában, egyre több gyakorlat esetében szeretnék meghatározni és normatív módon érvényesíteni az általuk megfelelőnek és nemzetinek látott viselkedést. A viselettől és italok fogyasztásától a hagyományos ünnepkör eseményein keresztül a háztartások belső és külső díszítéséig válnak kérdésessé a bevett gyakorlatok. S habár az új normák elfogadása nem automatikus, az egyértelmű, hogy a magánszféra összezsugorodik.

Ez persze a fogyasztásban mutatkozik meg a leglátványosabban, viszont a nyelvhasználat kapcsán érhető tetten a leginkább az, hogy ez nem csak a kisebbségeket érinti, hanem a románokat is. Az ő rossz nyelvhasználatuk, gyanús gyakorlataik is kihívják az állami vagy társadalmi ellenőrzés igényét és szándékát. A hatóságok legalább olyan elszántan próbálták megváltoztatni a reklámok vagy étlapok rossz románságát, az ország elmaradottságának kereskedelmi célú felhasználását (például egy motorkerékpárt azzal reklámozva, hogy az még a román utakat is túléli), mint a kisebbségi nyelvű cégtáblák túlzott betűméretűnek ítélt feliratait.

Ezzel együtt a két világháború közt az ilyen esetek legfontosabb jellemzője az egyik szereplő idegensége az adott közegben, ami együtt jár a szokások, ide értve a nemzetiesítéshez kapcsolódó helyi kompromisszumokat is, nem ismeretével. Gyakori, hogy az ebből eredő panaszokra, hivatalos eljárásra a többi hatóság hátrítással reagál, és elfekteti az ügyet a megvádoltak elleni fellépés helyet. Ez igaz a nyelvhasználatra is, a hivatalos román nyelv alkalmazásában gyakran tetten érhető – nem egyszer kényszerű, de mindig a szóbeliségre korlátozódó – engedményekre is, azok rendre az újonnan érkezők, a helyi viszonyokat nem ismerők számára jelentenek gondot.

Az idegenség egyik eleme az is, hogy a hivatalos etnikai és a tényleges, helyben érvényes társadalmi hierarchia közt fennálló különbséget juttatják kifejezésre azok a mindennapi etnicitáshoz is kötődő gyakorlatok, amelyek aztán konfliktushoz vezetnek. A régi hierarchia továbbélésének legfontosabb tere az erdélyi magyar és román középosztály közös mindennapi kultúrája, annak közismert gyakorlatai voltak. Mulatozás, cigányzene, vadászat, sport, könnyű színházi előadások, vagy éppen a budapesti rádióműsor élvezete. A regáti románok számára olyan mértékben idegen volt ez a közeg, hogy az erdélyiek bármikor kifejezésre juttathatták azok idegenségét azzal, ha magyarul kezdtek beszélni a társaságban, vagy együtt mulattak a magyar

„urakkal”. Mivel azonban ugyanezekre a gyakorlatokra egyúttal a magyar etnicitás megjelenítőiként is hivatkoztak az identitáspolitikai diskurzusban, ezzel a gyakorlatban, mindennapi szinten is létrejött az a fajta dinamikus regionalizmus, ami a diszkurzív szint fontos jellemzője volt. Az erdélyi középosztály közös kultúrája ebben az értelemben magának a transzilvanizmusnak is a társadalmi tere, mindennapi gyakorlatainak összegzője volt, olyan közeg, ahol dinamikusan mozogtak határok románok, magyarok, erdélyiek és kívülállók között, folyamatosan újrarajzolva a nemzetek határait is.

Ez nagyon lényeges különbség volt Csehszlovákiához képest, ahol ugyanúgy létezett a középosztályi kultúra, csak hogy az állam végül sikeresen stigmatizálta azt. A közös középosztályi kultúra magánüggévé vált, nyilvános megjelenítése (pl. himnuszéneklés) legfeljebb etnikailag homogén – szlovák – közegben volt elfogadható a csehekkel szembeni határmegvonás szándékával. Ugyanakkor itt a társadalom alsóbb részében jött létre egy sor olyan közös, elsősorban nem etnikaiként értett gyakorlat, amit aztán a visszacsatolás után a magyarországiak értettek idegennek, csehnek.

Fontos tanulsága mindennek az is, hogy a magát is előszeretettel egységesnek feltüntető nemzetiesítő állam valójában rendkívül összetett és megosztott, nem kis részben ez tette lehetővé azt is, hogy a nemzetiesítés helyben egészen mást jelentsen az adott hely társadalomtól függően. Az egyes állami szervek és szintek rivalizálása, különböző felfogása államukról (például a bíróságok hajlamosak voltak az egyenlő polgári jogokon alapuló jogállam szellemében felmenteni a nemzetállmai szemlélet alapján irredentizmussal vádoltakat) vagy éppen a falusiak eredendő barbárságáról, amit egy kocsmai verekedés esetében sokkal inkább tartottak az erőszak forrásának, mint a nemzeti rivalizálást, állami szervek eltérő gyakorlatai ott, ahol az alkalmazott fogalmak kiürítése vagy bizonytalansága ezt lehetővé tette megmutatja, hogy a nemzetiesítés sem értelmezhető a konkrét gyakorlatok bemutatása nélkül. Nagy-Románia a nemzeti kisebbségek tényleges helyzetét, lehetőségeit tekintve sokkal inkább patchwork volt, mint homogén, nemzetiesítő és elnyomó állam, bármit is mondtak a jogszabályok és miniszteri rendelkezések

Mindez azonban nem csak a magyar kisebbségek helyzetét érintette, hanem a visszacsatolást követő magyar-magyar találkozásokot is. Az újonnan megjelenő magyar állam egyfelől a románhoz hasonlóan érzéketlen+ volt a helyi viszonyok iránt. Másfelől a kisebbségi magyarok

sorsáról csak szenvedéstörténetként beszélő irredenta propaganda és a revíziós lelkesedés közepette nem csak egyszerű lojalitást várt el az újra Magyarországon élő magyaroktól, hanem azt is, hogy saját élettörténetüket kizárólagos módon egyéni szenvedéstörténetként beszéljék el. Magyarország iránti lojalitásukat is csak ezzel igazolhatták, miként azt a nemzethűségi eljárások is mutatták. A régi társadalmi gyakorlatok, például a protekció is csak ezen az alapon tűnt működőképesnek. Ezen az sem változott, hogy a csehszlovák állam sokkal strukturáltabb jellege, szélesebb körű önkormányzati jogokkal felruházott helyi közösségei és a tekintélyes erővel rendelkező politikaiaktivizmus miatt ott ezek a kompromisszumok sokszor teljesen formálisak és legálisak voltak, ezeket itt sem lehetett nyilvánosan vállalni csak elfojtani.

Amíg tehát az ország szétesése, a kisebbségi sors nem volt homogén élmény – még akkor sem ha tekintélyes társadalmi csoportok számára egyértelműen megrázkódtatással járt – a revízió bizonyos értelemben már igen, hiszen tabusítani kellett a megélt kisebbségi sors sokszínűségét. A „trianoni trauma” tehát pszichológiai jelenségként 1919-ben még legfeljebb részleges lehetett, a többség számára Magyarországon és a szomszédos államokban is inkább csak kiheverhető sokk, noha a revíziós propaganda és az identitáspolitikai diskurzus már ettől kezdve törekedett rá, hogy egységesen, mindenki számára traumatikus élményként jelenítse meg. A kisebbségi sorost azonban paradox módon éppen a revízió tette traumatikussá, hiszen elfojtásra kényszerített és megkövetelte azt is, hogy az egyéni élettörténeteket immár traumaként beszéljék el. Ez azonban már nem szociálpszichológiai trauma volt, hanem kulturális trauma, olyan a kollektív önazonosságot érintő fejlemény, amely elsősorban aktív identitáspolitikai szereplők mediálása révén válik elfogadottá, még akár úgy is, hogy nincs tényleges alapja. Ezt a kulturális traumát aztán a második világháború végén az erdélyi középosztályi világ szétesése és a haladó Csehszlovákia magyarokkal szemben elkövetett „árulása” cementezte be.

IV. A szerző témához kapcsolódó publikációi

Lehet-e története az erdélyi és felvidéki szellemnek?: Regionális képzetek és regionális történetek a magyar történetírásban. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A magyar történetírás kánonjai*. Ráció Kiadó, Budapest, 2015. 247–267.

Hova lettek az erdélyiek?: Az erdélyi identitás változásai, 1938–1948. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban: Folytonosság és változás Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 271–288.

Endangered by alienation? Raising a minority elite between nationalizing higher education systems: the new generation of Hungarians in interwar Romania. In Harald Heppner, Florian Bieber (eds.): *Societal Evolution or Social Ruin? Universities and Elite Formation in Central, Eastern and Southeastern Europe*. LIT Verlag, 2015, 39–59.

Állam és mindennapi etnicitás a húszas évek Erdélyében. *Pro Minoritate*, 2015/4, 61–81.

Phantom Menaces; Ethnic Categorization, Loyalty, and State Security in Interwar Romania. *Hungarian Historical Review*, 2014/3, 516–548

Nép, nemzet, állam, társadalom: „népszolgáló” közösségkép és közösségszervezés az erdélyi magyar kisebbségi politikában, In Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A népszolgálat fogalomtörténete*. Kalligram, Pozsony, 2014, 48–71.

Erdélyi Szövetség, Magyar Népközösség, Erdélyi Párt.: Bánffy Miklós trilógiájának társadalmi víziójához - a történész szemével. *Pro Minoritate*, 2014/3, 93–109.

National Interactions: Hungarians as Minorities and Changes in the Definition of Who is Hungarian in the 1930s. In: Zoltán Ripp. (ed.): *Influences, Pressures Pro and Con, and Opportunities: Studies on Political Interactions In and Involving Hungary in the Twentieth Century*. Napvilág, Budapest, 2014. 75–98.

Erdélyi modus vivendi?: A Magyar Népközösség mint kisebbségi integrációs kísérlet, 1939-1940

In: Papp Endre (szerk.): *Bánffy Miklós-émlékkonferencia: 2013. december 18.* Budapest, Magyarország, 2013.12.18, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2014. 159–189. (A Magyar Művészeti Akadémia Konferenciafüzetei; 8.)

Határ, ami ott sem volt?: Magyar–magyar, román–román határtermelés és etnicitás a két világháború közti Erdélyben. *Pannonhalmi Szemle*, 2013/4., 46–55.

Nemzeti kölcsönhatások: Kisebbségi magyarok és a magyar nemzetfelfogás változatai a harmincas években. In: Feitl István (szerk.): *Nyitott/zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció 1914–1949*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 114–129.

A Crossroad of Parallels. Regionalism and Nation-Building in the First Half of the Twentieth Century. (forthcoming) In Anders Blomqvist, Constantin Iordachi, Balázs Trencsényi (eds.)

Hungary and Romania Beyond National Narratives: Comparisons and Entanglements. Peter Lang, Oxford-Frankfurt. 2013. 239–276.

Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913-1918. *Századok*, 2013/1. 3-32

Navigating the Straits. Changing Borders, Changing Rules and Practices of Ethnicity and Loyalty in Romania after 1918. *Hungarian Historical Review*, 2013/3. 449–476.

A megértés határán: Nemzetiség és mindennapok a két világháború közti Háromszéken. *Limes*, 2012/2., 29–50.

Between Past and Present: the Notion of Everyday Ethnicity and National Indifference in Historical research. A Case Study from Interwar Transylvania. In Sorin Sipos et. al. (eds.) *The historians workshop. Methodes, Soruces, interpretazions.* Romanian Academy, Institute for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 2012. 155-168.

Crowding Out: Experiences of Difference, Discourses of identity and Political Mobilization in Interwar Transylvania, In Hans-Christian Maner, Sorin Radu. (eds.), *Parliamentarism in Eastern and South-Eastern Europe during the Interwar Period (1919-1939)*. Special issue of *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*. 2012. 202-226.

Keresztező párhuzamosok. Etnicitás és középosztálybeli kultúra a két világháború közti Erdélyben, Bartha Eszter, Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl: Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971-2010) emlékére*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 282-303.

Strangers of Our Own: "Nation", "Republic" and "Ordinary People" in Hungary after 1989. In Heino Nyssönen and Mari Vares (eds.): *Nations and Their Others: Finland and Hungary in Comparison*. East-West Books, Helsinki, 2012., 177-210.

Seres Attilával: *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2011.

"Bozgorok".: Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar-román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában. In: Ifj. Bertényi Iván – Gebei Sándor – Rainer M. János (szerk.): *"...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni": Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére.* EKF Líceum Kiadó, Eger, 2011. 366–372.

Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában. *Limes*, 2011/2, 11-28.

An Obscure Object of Desire: the Myth of Alba Iulia and its Social Functions in Past and Present

In: Claudia-Florentina Dobre; Ionuț Epurescu-Pascovici; Cristian Emilian Ghiță (szerk.): *Proceedings of the Conference Myth-Making and Myth Breaking in History and the Humanities*. Bucuresti, Románia, 2011.10.06-2011.10.08. Bucuresti, 2012. 99–114.

Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom.: Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918-1919. *Múltunk*, 2010/3, 92-108.

Tükörpolitika: Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944. *Limes*, 2010/2, 97–111.

Megoldás vagy halogatás?: A román királyi diktatúra és a magyar kisebbség, 1938-1940. *Limes*, 2010/1., 65–78.

“Front-line, No-man’s Land or Fortress?” The Hungarian Minority Elite in Romania between National Identity and Regional Self-consciousness (1918–1944). In Penka Peykovska, Gábor Demeter (eds.) *Political, Social, Economic and Cultural Elites in the Central- and East-European States in Modernity and Post-modernity*. Auxiliary Historical Disciplines VI. 2010, 168–188.

Egy régió, két nemzet, négy elit, avagy miért nem lett Erdélyből Transzszilvánia? In: Czoch Gábor, Henry de Montety (szerk.): *Szolgálhat-e mintaként a francia-német kibékülés?: Magyarország 20. századi történelme az európai építkezés fényében*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 2010. 79-98.

Erdély képek, Erdély mítoszok. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 506-533.

Az erdélyiség "színeváltozása" .: Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940-1944. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

Sérelmek, félelmek, kisállami szuverenitás-dogma: A román politikai gondolkodás magyarságképe a két világháború között. *Limes*, 2008/2, 87–98.

Minority Elite, Continuity and Identity Politics in Northern Transylvania: the Case of the Transylvanian Party. In: Viktor Karády, Zsuzsanna Török (eds.), *Cultural Dimensions of Elite Formation in Modern Transylvania(1850-1950)*, Editura CRDE, Cluj, 2007, 186–215.